

Dağıstan'ın Azerbaycan Türkleri

Sevinç Aliyeva*

176

Daha geçmiş zamanlardan itibaren Azerbaycanlı Türkler Derbent ve ona yakın Kaytag ve Tabasaran gibi (deniz kenarı ve dağ etekleri) yani Derbent'in bir kısım düzlük bölgelerine yerleşmişlerdir.

1503 yıllarına doğru Safevi Devleti, kuzeyde Derbent'ten güneyde Zencan'a, doğuda Bakü'den batıda Erivan'a kadar büyük bir bölgeyi çevrelemiştir. 17. Yüzyılın sonundan itibaren yavaş yavaş bu geniş alana yayılmış toprakların kontrolünü kaybetmiş ve bunun sonucunda ise 18. Yüzyılın 1. Yarısında Azerbaycan topraklarında birçok bağımsız hanlık kurulmuştur. Aynı zamanda Kafkasya'da Hazar Denizi sahillerinde güçlenmeye çalışan ve bunun sonucunda tüm bölgeyi kendine bağlayan yeni jeo-politik bir oyuncu olan Rusya İmparatorluğu ortaya çıkmaktadır. 1723 yılında Rus askerleri Derbent, Bakü ve Hazar kıyısından güneye doğru Reşt şehrine kadar olan toprakları işgal eder. Aynı yıl Osmanlı İmparatorluğu askerlerini Güney Kafkasya'ya gönderir.

Petersburg (1723) ve İstanbul (1724) barış anlaşmaları şartlarına göre Derbent'i de içine alan Hazar bölgeleri Rusya İmparatorluğunun içinde görünmekteydi. 1736 yılında

Nadir Şah iktidarı aline alarak Safevi devletini bitirmiştir. 1747 yılında Şah Nadir'in ölümünden sonra Azerbaycan topraklarında Derbent Hanlığı da aralarında bulunmak üzere 20 bağımsız hanlık kurulmuştur. 18. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya İmparatorluğunun fetih politikası başlamıştır. 1806 yılında Rus askerleri Türk Müslüman ve aynı zamanda Azerbaycan Türkleriyle birlikte Derbent Hanlığını fethetmiş ve Rusya İmparatorluğuna katmışlardır ve bu da Gülistan ve Türkmençay anlaşmaları sonucunda onaylanmıştır. Böylelikle eski Derbent Hanlığının Azerbaycan Türkleri, Derbent Vilayetinde daha sonrasında ise Derbent Bölgesinde kalmışlardır. Rusya İmparatorluğunun yıkılmasından ve Sovyet Hükümetinin kurulmasından sonra da Rusya Federasyonu içinde kalmıştır.

Çağdaş Dağıstan'daki Azerbaycanlıların bir kısmı Terekemeler olarak adlandırılmışlardır. Bu terim Azerbaycanlıları sembolik olarak tanımlamak için kullanılmaktadır. Fakat Terekemeler kendilerini Azerbaycanlı, yani Azerbaycan halkından ve Türk dilli dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler.¹ Terekemeler olarak adlandırılan kaynaklarda Azerbaycanlıların etnik grubu Tabasaran, Dargiler, Tatlar ve diğer etnik gruplarla, Azerbaycanlıların aktif olarak dilini, geleneksel kültürünü ve tarımsal özelliklerini kullandığı çok sıkı karşılıklı ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Dargiler, Kumuklar, Tatlar ve Avarlar Azerbaycanlıların bu etnik grubu Padarlar olarak adlandırılırlardı. Şimdiki Dağıstan bölgesindeki yoğun kültürel süreç kendini sürekli Azerbaycanlı olarak tanımlayan Terekeme'lerin dış görünüşünü ve kişiliklerini değiştirmemiştir. Rus tarihsel etnografik edebiyatında Terekemeler çoğun-

(*) Prof. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Azerbaycan-Rusya İlişkileri Şubesi Müdürü.

(**) Rusçadan Çeviren: Semih Işık

(1) Aliyeva Sevinç. Naş Dom – Kavkaz. Güney Kafkasya'daki Azerbaycanlılar. Monografi. Armavir: NÇOU VPO ALSİ, 2001; Dağıstan'la bağlı son dönemde Türkçe yazılmış bir eser için baxın: Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan, İçinde: Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler, (Erhan Büyükkakıncı - Eyüp Bacanlı). Atatürk Kültür Merkezi 2012, 533-610

lukla 'göçmen Tatarlar' veya 'göçmenler' olarak tanımlamaktadırlar (N. Dubrovin vs.). Böyle bir durumu kabul etmek zordur çünkü atalarımız geçmişte tarım işleriyle de uğraşmışlardır.

Azerbaycan'da Terekeme terimi göçebelere tanımlarken kullanılmaktaydı. Göçebe grubuna Azerbaycan'da özellikle Oğuz-Türk kabilesi Akkoyunlu ve Karakoyunlular dâhildi. Akkoyunlu ve Karakoyunlular ise dilsel yönden Azerbaycanlılarla akraba idiler fakat zamanla asimile olmuşlardır. Hayvancılığın yanısıra diğer türden faaliyetlerle de uğraşmışlardır. Örneğin: Esasen pirinç üretimiyle uğraşan Terekemeler Temirov kardeşler tarafından Temir Aul ve Kazi Yurt köylerine göç ettirilmişlerdir. Bu iki köy de bereketli topraklara yerleşmiş ve bu yüzden de bu bölgeyi 'Tok Yer' (Sitoe Mesto) olarak adlandırmışlardır.

Terekeme Azerbaycanlıları yerli Kumuk, Dargin, Tat vs. ile Karakaytag olarak adlandırılan Aşağı Kaytag'da yaşamışlardır. Aynı zamanda Kaytag Usmiliğinden güneye doğru uzanan bölge olan Tabasaran'da da yaşamışlardır. Terekemeler geniş bir sulama kanalı ağı kurmuşlardır.² Zaslak Kumukların Terekemeleri, Kazanalipov, Aydemirov, Temirov ve Alişev olarak dört prensliğe ayrılmaktadır.

Derbent Azerbaycanlıları farklı türden faaliyetlerde özellikle zanaat ve ticaret başta olmak üzere bu türden işlerle uğraşırlardı. Yaşadıkları bölge çayır, yeşil alan, orman ve su açısından zengindi. S. Bronovski, Derbent Terekemelerinin 'azimli, çalışkan çiftçiler' olduğunu belirtmiştir. Çeşitli buğday ürünleri, pamuk, safran ekerlerdi ve ipekböcekçiliği ve kökboyası çıkartmayla uğraşırlardı. Bazı Terekemeler çıra, kömür ve yenilebilir erzaklar getirirlerdi.³ A.A. Bakihanov'un materyallerine göre; 'Dört Tarabasan köyü' olan Magart, Margara, Huçli ve Çirah, Derbent'in iki tarafındaki Ulus ve Terekeme magalları ve şehrin kendisi, Tip, Myuskyur, Şarban, Kudial (Ku-

ba) şehri ve diğer Salyan ile birlikte Şirvan magalları, Bakü Terekemelerinin altı köyü ve tüm Şeki kazası türk dilinde konuşur' olarak belirtilmiştir.⁴

Tüm bunlara, 19. Yüzyılın başına kadar Dağıstan bölgesinde Azerbaycanlıların tek bir feodal oluşuma değil, üç feodal oluşuma girdiklerini ekleyebiliriz. Bu oluşumlar ise Kaytag Usmiliği, Tabacasan Kadılığı ve Derbent Hanlığıdır. Derbent Hanlığı, daha 18. Yüzyılda Ulus Magalını ve Azerbaycanlı, Lezgin, Tabasaran vs. halklarının yaşadığı Samur nehrinin sağ kıyısında bulunan Muşkur, Nizabat, Şabran, Rustov ve Beşbarmak köylerini kendi bünyesine katmıştır. Derbent Hanlığı batıda Kaytag Usmiliğinden Tabasaran sırtlarının dağ eteklerine kadar güneye doğru ve güneyde ise Kubin Hanlığının kuzey doğu sınırına kadar genişlemiştir. 19. Yüzyılın başına kadar İran Şahları, Derbent'i ve ona ait bölgeleri kendi yedi sınırından biri olarak görmüşler ve oraya kendi yöneticilerini yani Hâkim, Sultan, Vali ve Temsilciler (Naib) tayin etmişlerdir. 1806 yılında Derbent hükümeti, Rusya İmparatorluğu bünyesine girmiş ve hanlık unvanını kaybetmiştir. Derbent Hanlığı Yönetimi (Ulus Magalı), Derbent şehri hariç Tarkovki Mehdi Şamhal'a verilmiştir. Derbent şehrinde temsilcilerin yönetimi kale komutanın kontrolü altında tutuldu. Derbent'in kale kısmını Rus askerleri işgal etmiştir. 1833 yılında Ulus Magalı Şamhal Tarkovski'nin yönetiminden çıkarılmış ve 'devlet idaresine' geçirilmiştir. 1812 yılında başında askeri komutanların durduğu Derbent ve Guba Vilayetleri oluşturulmuştur. Bu vilayetlerin ana idaresi ise Derbent'ten yapı-

- (2) Alkadari G. - E. Asari-Dagesan: Dağıstan Hakkında Tarihi Bilgiler. Mahaçkale, 1929, s.90; Drenyakin İ.T. Opisanie Şirvana. 1796// XVIII-XIX yüzyılları Dağıstan Tarihi, Coğrafyası ve Etnografyası: Arşiv materyalleri// Edit. M.O. Kosvena ve H.M. Haşayeva. M., 1958, s.171-172; Berezin İ.N. Dağıstan ve Transkafkasya Seyehatı. Kazan, 1850, s. 48, 80; Bronevski S. Kafkasya Hakkında yeni coğrafik ve tarihi haberler. Ç.2. M., 1823, s.309,324.
- (3) Bronevski S. Bronevski S. Kafkasya Hakkında yeni coğrafik ve tarihi haberler. Ç.2. M.: Tip. S. Selivanovski, 1823, 339-340; 17-18. yüzyıllarda Rusya Dağıstan anlaşmaları (Belgeler ve materyaller) Mahaçkale, 1958, s.97.
- (4) Bakihanov A.A. Gülistanı İrem. Bakü. Elm, 1991, s.24-25; XVII-XVIII yüzyılları Rusya Dağıstan ilişkileri (Belgeler ve materyaller) Mahaçkale, 1958, s.86.

maktaydı Bölgenin Rus kolonizasyonu esnasında Azerbaycan halkının nüfusu oldukça azalmıştır. 1810 verilerine göre, Derbent'te 1435 Azerbaycanlı ikamet etmekteydi. 1830'lu yılların ortalarında 1795 Azerbaycanlıdan 995 kişi kalmıştır. 1834 yılındaki halkın vergi hesaplamalarına göre, Derbent ve ona ait köylerde 4741 Azerbaycanlı yaşamıştır. 1833 yılında Ulus Magal'ı Şamhal Tarkovski'nin yönetiminden 'devlet idaresine' geçirilmiştir. 1834 yılı verilerine göre, Derbent şehrinde ona ait sınır köylerle birlikte 4741 Azerbaycanlı ikamet etmiştir.⁵

1820 yılında Erlomov, anti rusist davranışlarından dolayı ceza olarak usmi Adil Han ile birlikte çalışan Sultan Ahmet Bey'den Deliçoban ve Şahbaz terekeme köylerini aldı ve İbah Bey'e vermiştir. Rusya rejiminden önce bölge içerisindeki usmiliğe Terekeme'de altı köy bağlı gibiydi, diğerleri ise Beylerin yönettiği bağımsız beyliklerdi. Usmi, beylere miras olarak toprak ve o toprakların idare edilmesine yönelik bir ayırma yapardı.

1820 yılında Karakaytag Derbent vilayetine eklenmiştir. Aynı zamanda Kaytag 1838 yılına kadar Velikent'teki Aşağı Kaytag'da bulunan üzerine yine Terekeme pristav (Çarlık Rusya'sında kasabalarda görev yapan polis şefi, komiser) gözetimindeki beylerin yönetimi altında kalmıştır. S. Esadze'nin değerlendirmesine göre pristavlar 'özgür mallağar üzerinde çok az etkiye sahiptiler ve yaşayan halk onlara bağlı kalmadı ve sürekli Dağıstan'ın denize yakın bölgelerine saldırı gerçekleştirdiler'. Terekeme pristavlığı Derbent komutanı yönetiminde bulunmaktaydı.

Pristav'ın yeri önceden Amirhamza Bey'in yönetimindeki Berikey köyünde, daha sonra ise Adilhan'ın usmiliğinden alınan Velikent köyünde bulunmaktaydı. Usmi rayatlarından alınan vergiler ve Usmiliğe yardım olarak gelen gelirler hazineye aktarılırdı. 1823 yılında Derbent komutanına Karakaytag pristav yönetimi ve Tabasaran iktidarı verilmiştir. 1824 yılında Bişli köyüne temsil-

ci olarak Adilhan'ın kuzeni Amirhamza bey atanmıştır. 1834 yılında ise Adilhan'ın oğluna Yüce Kaytag yönetim görevi verilmiştir. Terekemeler aslında küçük köylere dağılmışlardır, özellikle Çontaul köyünden 4-5 km mesafede Terekeme Otarında (Terekeme Köyü), kostekov knyazlerinin topraklarındaki Kostek köyünde Terekemen-aul mahallesinde ve aynı zaman da Enderi Knyazlığının hâkimiyetindeki Temiraul ve Çontaul köylerinde yerleşmişlerdir. 19. Yüzyılda artık Terekeme terimi yavaş yavaş belirli bir köylü kesimi tanımlayan toplumsal, sosyal bir terim olmaya başlamaktadır.

14 Aralık 1846 yılında Transkafkasya bölgesinin bulunduğu yere göre bölünmesi ile ilgili Hazar bölgesinde Şamahı ve Derbent olmak üzere iki vilayet oluşturulmuştur. Derbent vilayeti bünyesine, Derbent Kazası, (Ulus Magalıyla Derbent şehri, Kaytag ve Tabasaran) Guba Kazası, Samur ve Dargin çevreleri ve Avar Koysu'dan güneye doğru olan diğer bölgeler eklenmiştir. Kısa süre içinde Derbent Kazası yöneticisinin rütbesi elinden alınmıştır. Görevleri ise Derbent komutanına verilmiş, Terekeme bölgesi ve Ulus Magal'ı pristavlar tarafından yönetilmiştir.

Derbent vilayetinde (Ulus Magalı, Karakaytag ve Tabasaran) devlet köylülerinin büyük kısmı beyler tarafından yönetilirdi. 9 Köyden (389 Hane) oluşan Ulus Magalı 1806 yılına kadar Şeyhali Han Gubinski'nin mülkiyetiydi.

10 Eylül 1806 yılında Ulus Magalı miras yoluyla eski kurallara göre tüm gelirlerini kullanma yetkisine sahip olarak Şamhalı Tarkovski'nin yönetimine geçmiştir. Usmilik tarafından yönetilen Karakaytag, 1820 yılında Rusya'nın direkt yönetimine girmiştir. Tabasaran, önceden farklı miras olarak alınan ve beyler tarafından yönetilen küçük idari birimlerden oluşurdu. Tabasaran kadıları ve

(5) GİAAR, f.24, op.24. d.21. l.44. ob.; Transkafkasya bölgesinin istatistiksel tanımı. CPb., 1833, 166; Kafkasya'da istatistiksel, etnografik, topografik ve ekonomik ilişkiler bağlamında Rusya'nın varlığına bir bakış. C. IV. CPb., 1836, s. 361-363; PGIA, f.1268, op.1. d.853, 14 ob

maysumları Derbent hanlığının vassalları olarak sayılırdı. 1826 yılında şahın tarafını tutan bazı köyler ayaklanmadan dolayı beylerden zorla alınmıştır fakat 1830 yılında onların bir kısmı eski yöneticilerine veya varislerine geri verilmiş ve bir kısmı da (10 köy) farklı kişilerin geçici idare etmesi için verilmiştir. Derbent vilayeti pristavlar tarafından yönetilirdi.⁶

1847 yılında Hazar alanının adı Hazar bölgesi olarak değiştirilmiştir. Dağıstan'ın tüm yönetimini kapsayan bölgedeki yönetim, komuta eden askerlere aitti. Terekeme bölgesinin pristavı Camov Bey ayaklanmadan sonra Kaytag yöneticisi görevine atanmıştır. Kaytag topraklarını 1857 yılında ölene kadar idare etmiştir. Ona ise babasından alınan Karadağlı, Tatlyar, yaylaları, otlak ve meralarıyla birlikte Padar terekeme köyleri geri verilmiştir.⁷ Terekeme bölgesinde İbrahim Bey Kançar, Kadı Şahmardan ve Karakaytag'ın camov Beyi önderliğinde 350 aile, vergiden ve toprak işletme zorunluluğundan muaf kılınarak aynı sayıda silahlı atlı asker veya askeri vergilerden muaf maaflardan atlı nükerler ekibi oluşturulması planlanmıştır. Atlı polislerin oluşturulması Azerbaycan'ın tüm diğer eski hanlıklarında da planlanırdı. Müslüman alayları 1760 aileden oluşmalıydı ve başlarında ise köken olarak Azerbaycanlıların alay subayları olmalıydı. Maafların ve atlı nükerlerin seçilmesi esnasındaki kontrole Güney Kafkasya Müslüman askerlerinin tümgeneralı askeri savaş atamanı Eksan Han görevlendirilmiştir.

Daha 1818 yılının başlarında Avar ve Kazikumık hanları, Mehtulin, Karakaydak ve Tabasaran zilyetlikleri ve özgür Akuşin toplumu kendi aralarında Rusya Hükümetine askeri bir birlik kurmuşlardır. Ermolov Çeçenistan'da askeri faaliyetlerine başladıktan sonra Dağıstan'daki ayaklanmayı öğrenmiştir. Dağıstan hanlıkları en eski Akuşa-Dargo topluluğu ve Tabasaranlar, Başlı ve Engikent terekeme köyleri Rus askerlerine karşılık vermişlerdir.⁸

Kaytag-Tabasaran bölgesi bu topraklara önceden sahip aileler tarafından yönetilen parçalardan oluşmuştur. Kuzey Tabasaran, Tabasaran kadısı kuşaklarından gelen Eldar-Kadi-Aydi Beyoğlu tarafından yönetilirdi. Güney Tabasaran'ın yönetiminde Sultan-Ahmet Beyoğlu durmuştur. 1860 yılında bölgeyi çevre yönetimine vermişlerdir. Güney Dağıstan askeri komutanı Loris-Melikov'un güçlü birliklerin yanında özgür halkların yönetimine geldiğini belirtmek gereklidir. 1865 yılında (1866'da onaylanmıştır) Kaytag bölgesi beş temsilciliğe ayrılmıştır. Aşağı Kaytag ve Terekeme'den Aşağı Kaytag Temsilciliği kurulmuştur. Kaytag'ın kalan bölgesi Urkarah ve Karakaytag olarak bölünmüştür. Bu temsilcilikler Kaytag Tabasaran bölgesel yönetimine bağlı kalmışlardır. Kuzey ve Güney Tabasaran bir temsilcilikten oluşmaktaydı. Kyurinski bölgesine eklenmişlerdir. Terekeme Azerbaycanlıları Kumuk bölgesinde de yaşamışlardır (iki cinsten de 1257 toplam kişi). Bu Azerbaycanlılar görüşüne bakılırsa toprak sahiplerine bağlıydılar ve bunun için tarım ürünleri, ev hayvanları ile onlara vergi öderlerdi ve birkaç gün onların işlerini yaparlardı.⁹

Terekeme Azerbaycanlıları komşu halkları kültürel olarak etkilemişlerdir. Böylece, G. A. Sergeev'in araştırmasının sonuçlarına göre: Dargi Azerbaycan (Kaytag-Terekeme) temas bölgesinde Dargi'ler yani Kaytag'lar Azerbaycan dilini ikinci dil olarak biliyorlardı fakat çok az miktardaki Azerbaycanlı Dargi (Kaytag)

(6) 1846 yılı İmeret ve Dağıstan Bölgelerinin oluşumu hakkındaki notlar. 19. Yüzyıl Dağıstan Tarihi Belgeleri // Dağıstan Tarihi Sorunları (Sovyet Öncesi Dönem). 2. Baskı. Mahaçkale, 1975, s. 256; Derbent Vilayeti İdaresinin Görevi. 14 Aralık 1846 // Dağıstan Tarihi Sorunları (Sovyet Öncesi Dönem). Baskı 2. Mahaçkale, 1975, s. 258-259; 19. yüzyılın 20-60'lı yıllarında Rusya Çarlığının Azerbaycan'daki Sömürgecilik Politikası. Ç.1. 1827-1843 yıllarında 1827-1843 yıllarında Feodal İlişkiler ve Sömürgeci Rejim. M.-L. Basın AN SSSR, 1956, s.15. 94-95, 105-107, 142; Dağıstan bölgesi yönetim tarihi materyalleri//Dağıstan Derlemesi. Baskı 1. Temir Han Şura, 1902, s.233-235.

(7) Hacıyev S.Ş. Dağıstan Terekemeleri 19. Yüzyıl 20. yüzyılın başı. Tarihsel Etnografik araştırma, M.: Bilim, 1990, s. 23-24, 62-67, 112-113; Dağıstan bölgesi yönetim tarihi materyalleri//Dağıstan Derlemesi. Baskı 1. Temir Han Şura, 1902, s. 231-235; Esadze S. Kafkasya'nın idaresi hakkında tarihsel not. C.1. 1907, s.177-178.

(8) A.P. Erlomov'un notları 1798-1826. M. Yüksek Okul, 1991, s.12; Madatov S.A. Knyaz VG. Madatov// Rus Eskiği. C.7. Cpb., 1873, s.89

(9) Kafkasya Dağılıkları Hakkında Bilgi Derlemesi. Basın. 2. Tiflis, 1869. M. Adir, 1992, s.50

dilini bilmekteydi. Bu ise ekonomik ilişkiler ile açıklanmaktadır: Kaytag köyü halkları Karatsan, Cinabi, Kartalay, Hadagi, Barşımay her zaman ekonomik ihtiyaçlarından dolayı Derbent rayonunun kuzey kısmındaki Azerbaycan Terekemelerine yönelirdi. Kirki ve Varsit köylerinin bazı yaşayanları Terekemelere veya Ersi köyüne çobanlığa veya ürün hasatı toplamak için kiralık işçi olarak giderlerdi. Bu yüzden de köylüler güzel bir şekilde Azerbaycan dilini öğrenmişler ve biliyorlardı. Bunun dışında, sadece Azerbaycan dilini öğrenmek amacıyla bazı Kaytaglar çocuklarını Azerbaycan ailelerine işe gönderirdi.

Kendi köylerindeki toprak ve iş azlığı, bazı Tabasaranları Terekeme'de Azerbaycanlı terekemelere sezonluk orakçı veya Derbent'te meyve bahçelerinin hasatının toplanmasında kiralık işçi olarak çalışmak zorunda bırakmıştır. Bu türden köylülerin köylerini bırakıp farklı yerlere sezonluk olarak gitme eylemi 1930'lu yılların sonuna kadar devam etmiştir.¹⁰

Önde gelen Azerbaycanlılar bu halkın güncel problemini, halkın sosyo-politik hayatına girme yoluyla çözmek için çalışmışlardır. Derbent şehrinin kendi kendini yönetmesi için kadroya 1900 yılında 15 kişiden oluşan bir ekip seçilmiştir, bu ekibe ise 7 Azerbaycanlı girmiştir: M. Hadırbekov, G. Bekilov, M. Abduragimov, A. Mirzabekov, A.P. İlyas Beyoğlu, Kasumbey Minatulla Beyoğlu Haydarov, M.A. Hamzayev. 1900 yılında ve 1904 yılında (ikinci yarısında) şehir başkanı Derbent'in yerlisi Bakü Orta Okulu Mezunu olan K.M. Haydarov seçilmiştir.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin var olduğu dönemde Azerbaycanlı Terekemeler, çağdaş Dağıstan'ın çoğu yaşayanı gibi ADC'ye girme arzusu gösterdiler. Fakat Kuzey Kafkasya Cumhuriyetinin topraklarının Beyaz Ruslar ve daha sonrasında da Bolşevikler tarafından kuşatılmasından dolayı Sovyet devletinin oluşturulması planı gerçekleştirilemedi.

'Türk-Tatarlar' etnik halkı hakkında tüm Dağıstan üzerinde yapılan 1926 sayımlarına göre Azerbaycan Türkleri 31.141 kişi olarak hesaplanmıştır (10.818 şehirli, 20.323 köylü). Derbent rayonunda toplamda 25.140 kişi ikamet ediyordu, onlardan 14.286 (%56,8) kişi Türktü (yani: Azerbaycanlı). 1959 yılında Dağıstandaki Azerbaycanlılar 38,2 bin, 1970'de 54,4 bin, 1979 yılında 64,5 bin, 1989 yılında 75,5 bin kişidir, 2002 yılında ise bu rakam 111.656 olmuştur.¹¹ Tüm Derbent rayonunda Azerbaycanlılar halkın %55,7'lik oranını oluşturmaktadır. Bu halk Tabasaran (%18), Rutulsk (%4, Aşağı Katruh köyü) ve Kizlyarsk (%3, Bolşebredihinsk ve Persidsk Köyleri) rayonlarında iç içe dağılmışlardır. Bunun dışında çoğu Azerbaycanlı Mahaçkale, Hasavyurt, Buynask ve Kizlyare'de de yaşamaktadır.

Dağıstan Azerbaycanlıları gazeteler ve dergiler basmakta, kendi ana dillerinde okullara eğitim veren okullara sahip ve aynı zamanda Derbent'te Azerbaycan Drama Tiyatrosu da faaliyet göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilişkileri güçlendirmek için 'Dağıstan-Azerbaycan' topluluğu çalışmaktadır. Bu topluluk Azerbaycan ve Dağıstan halklarının sınır bölgeleri arasındaki tarihi, etno-kültürel, kardeşlik, dostluk ve komşuluk ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır.¹²

Derbent eskiden beri Avrupa dünyevi kültür ve biliminin önemli bir yeri olmuştur. Mirza Muhammed-Ali Kazım Bey, Abdul Sattara Kazım bey, Mirza Haydar Vezirova, Sadık Bey Cafarov, Mirza Muhammed Ka-

(10) Bulatov B.B., Gaşimov M.F., Seferbekov R.İ. 19-20. yüzyıllarda Tabasaranların Gelenek ve Kültürü. Mahaçkale: Dağıstan Bilim Merkezi, Rusya Bilim Akademisi, 2004, s.48; Kafkasya Dağları Hakkında Bilgi Derlemesi. Basım 2. Tiflis, 1869. M. Adir, 1992, s.224.

(11) Гаджиева С.Ш. Дагестанские азербайджанцы. XIX начало XXв. Историко-этнографическое исследование. Москва: Восточная литература РАН, 1999, с.5; Османов А.И. Историко-географическая характеристика, административное устройство, развитие промышленности и сельского хозяйства Дагестана. Махачкала: Юпитер, 2006, с.60-71, 75, 79-80, 110.

(12) Abulfagar Ahmedov. 'Dağıstan Azerbaycan' Cumhuriyet Birliği Başkanı. Azerbaycan ve Dağıstan arasındaki geleneksel kültürü ve ekonomik ilişkilerin yeniden doğuşunun ana yönelimleri. <http://www.riadagestan.ru/news>.

zım, Mir Arslan Bey vs. Rusya ve Azerbaycan bilimi tarihine girmiş isimlerdir.

Derbent, aralarında ünlü tasarımcı, teknik bilimler doktoru, SSCB devlet ödüllü bilim adamı, sosyalist emekçi kahramanı G.A. Hasanov, Doktor, Moskova Devlet Üniversitesi profesörü Ş.F. Mamedov, ünlü edebiyatçı, şair çevirmen F.M. Seidov, Doktor, Moskova Devlet Üniversitesi siyasi ekonomi bölümü başkanı G.A. Cavadov, Azerbaycan bilimler akademisi ve Uluslararası mimarlık akademisi akademisyeni, Doğu ülkeleri uluslararası mimarlık akademisi başkanı, SSBC devlet ödüllü yazarı, Ş.S. Fatullaev, teknik bilimler doktoru, F.E. Dzerjinski, Askeri

Akademisi bölümü başkanı, tümgeneral T.M. Seidov ve bu şekilde birçok kişiye destek vermiştir. Derbent, 16 generalin, 8 Sovyetler Birliği kahramanı, 3 dereceli 1 şanlı süvari rütbesi ve 8 sosyalist emekçi kahramanın vatanı olmuştur.

Günümüzde Derbent'te Azerbaycanlıların toplum kuruluşları faaliyet göstermektedir. Fakat Dağıstan'daki Azerbaycanlılar diaspora değil, bölgenin yerli halkıdır. Azerbaycan dili Dağıstan'da kendi pozisyonunu korumakta, Azerbaycanlıların kendisi ise Azerbaycan toplumu ve kültürüne bağlılığını göstermektedirler.